

O'ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDAGI INGLIZCHA NEOLOGIZMLARNING QO'LLANILISHI

O'razboyev Olimjon Rustam o'g'li

Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi inglizcha o'zlashma so'zlar sistemasihaqida gapirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: leksika, leyborist, pedagogika, psixologiya, inglizcha o'zlashmalar, tilshunoslik.

Inglizcha o'zlashmalar sinonimik, antonimik kabi leksik-semantik munosabatlarda bo'lar ekan, muayyan paradigma a'zolari bilan birgalikda mavzuviy guruhlariga birlashadi. Bu kabi mavzuviy guruhlar tilda iyerarxik (pog'onali) munosabatlar asosida o'z o'rniga ega bo'ladi. Tilning lug'at tarkibi jamiyatdagi o'zgarishlarga mos rivojlanishda bo'lar ekan, leksikaning boyishida o'zlashma so'zlarning o'zni birlamchi vazifa bajaradi. Istiqoldan so'ng o'zlashmaso'zlarning tilimizga bevosita o'zlashishi kuchaydi. Xususan, inglizcha o'zlashmalar bunda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek va qoraqalpoq tillariga o'zlashgan inglizcha so'zlarni ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy va sport sohasi mavzuviy guruhlariga ajratib o'rganish mumkin. Sport sohasi mavzuviy guruhiga oid inglizcha o'zlashmalar mustaqillikdan so'ng shu qadar ko'p o'zlashdiki, ularni madaniy-ma'rifiy soha so'zlaridan ajratib, sistemali tarzda o'rganish qulay va o'rinlidir. Hozirgi paytda bu so'zlarning ko'pchiligi zamonaviy qatlam so'zlari sifatida og'zaki va yozma nutqda faol ishlatilmoqda.

O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi inglizcha o'zlashmalarni quyidagi mavzuviy guruhlar asosida tasniflab o'rganish mumkin:

1. Ijtimoiy-siyosiy sohaga oid mavzuviy guruh leksikasi;
2. Iqtisodiy sohaga oid mavzuviy guruh leksikasi;
3. Madaniy-ma'rifiy sohaga oid mavzuviy guruh leksikasi;
4. Sport sohasiga oid mavzuviy guruh leksikasi.

Bugungi kunda bu ikki til lug'atida qayd etilgan ko'pgina o'zlashmalar matbuot sahifalarida qo'llanib kelmoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalari doirasida qo'llanayotgan ko'plab leksemalarning o'zbekcha – lug'atlarda tavsiya etilgan variantlari mavjud emas. Bizningcha, ularni zarurat bo'lsa, tilimiz tabiatiga mos ravishda o'zbekchallashtirib, lug'atlarimizga kiritish lozim bo'ladi. Quyida ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy va sport sohasiga oid mavzuviy guruh so'zlarini ichki bo'linishlar asosida tasniflab o'rganamiz. Oziq-ovqat mahsulotlari nomi: bifshteks, gamburger, yogurt, keks, ketchup, jem kabilar. Ichimlik nomlari: kokteyl, koka-kola, pepsi-kola, pom, viski kabilar. Kiyim-kechak nomlari: jemper, jinsi, kovboyka, pidjak, pijama, sviter, trusi, reglan kabilar. Uy- ro'zg'or buyumlari nomi: mikser, pleyer//pleyeyer kabilar.

Kosmetika va maishiy mavzuga oid: sheyting, shampun, fen, servis kabilar. O‘rin-joy tushunchasini anglatuvchi nomlar: vokzal, dendropark, drenaj, skver, kemping, klub, kollej, kottej, motel, bar (kichik restoran, mayxona), tunnel, zoopark, xoll park, supermarket kabilar. Mato nomlari: belting, tik, reps, sheviot, neylon, koverkot kabilar. Tansport vositalari nomi: Trolleybus, ekspress, tramvay, pikap, layner, treyler, tanker kabilar. Ilmiy terminologiya: Fan sohalari, yo‘nalishlar nomi: Logistika, ufologiya, menejment kabilar. Dunyoqarash, nazariya va ijtimoiy-siyosiy soha terminlari: Formalizm, sentrizm, tred-yunionizm, dominion, impichment, lokaut, sammit, sentrist, leyborist, lider, miting, spiker, charter, boykot kabilar. Iqtisodiy soha va savdo-sotiqqa oid: Lizing, eksport, banknot, broker, warrant, vaucher, grant, demping, diler, diskont, import, importyor, investor, barter, budjet, marketing, menejer, xolding, kliring, konsalting, barmen, biznesmen, biznes kabilar. Tibbiyot sohasiga oid: ketgut, shok, gaymorit, traxeit, xinin, guttapercha, stress, drenaj kabilar. Matbaachilik (noshirlik)ka oid: Press- konferensiya, press-sekretar, printer, rotaprint kabilar. Chizmachilikka oid: vatman kabi. Leksemalarning mavzuviy guruhlarini turlicha tasniflar asosida o‘rganish mumkin. Masalan, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, sport mavzusidagi va ularning ichki bo‘linishidagi fan, san‘at, dengizchilik, temir yo‘l, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik qurilish, savdo-sotiq, tibbiyot, matbaachilik, axborot texnologiyalari, telegraf, harbiy, maishiy mavzularga oid leksemalar o‘ziga xos tizimga ega. Shuningdek, oziq- ovqat mahsulotlari nomi, ichimlik nomlari, kiyim-kechak nomlari, uy-ro‘zg‘or buyumlari nomi, tashkilot nomlari, o‘rin-joy tushunchasini anglatuvchi nomlar, mato nomlari, tansport vositalari nomi, yonilg‘i mahsuloti nomi, texnik jihoz nomlari ham o‘zbek tili leksikasidagi ayrim mavzuviy guruhlarining bo‘sh o‘rinlarini to‘ldirishga xizmat qilmoqda. Inglizcha o‘zlashma leksemalar orasida fan sohasi va ilmiy terminlarning alohida o‘z o‘rni bor. Xususan, pedagogika, psixologiya, etnografiya, fizika, jurnalistika, tarix, adabiyot, musiqa, tilshunoslik, biologiya, botanika, fiziologiya, diyetologiya, geografiya, kimyo, zoologiya, chizmachilikka oid birliklar ham ilmiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Inglizcha o‘zlashma leksemalar orasida maishiy, savdo-sotiq borasidagilari ham o‘ziga xos bo‘lib, supermarket leksemasi hozirda neologizmlik xususiyatni yo‘qotib, zamonaviy qatlamga o‘tgan deyish mumkin. Savdo maskani uyasiga kiruvchi do‘kon, minimarket, supermarket, gipermarket, megamarket, savdo majmuasi (Moll ing. “mall”–xiyobon) leksemalari mavjud bo‘lib, gipermarket leksemasi neologizm xarakteriga ega. Megamarket, moll leksemalari esa rus tili leksikasiga xos bo‘lib, o‘zbek tiliga o‘zlashmagan. Buleksemalar o‘ziga xos ma‘naviy farqlanishga ega bo‘lib, bu farqlanish qaysi turdagi savdo mahsulotlarini sotish, umumiy yer maydoni, omborxonasi maydoni, bir vaqtning o‘zida qancha xaridorni qabul qila olishi, xizmat ko‘rsata olishi, kassa apparatlari soni, sotuvchilar miqdori, kerakli mahsulotlarni qancha miqdorda yetkazib bera olish qobiliyati kabilar bilan ham farqlanadi. Ularning o‘zaro farqini quyida kuzatishimiz mumkin. Do‘kon esa arabcha bo‘lib, tilimizda biror narsa sotish uchun maxsus jihozlangan savdo-sotiq xonasi sifatida izohlangan. Shuningdek, yuqoridagilardan tashqari katta yoki kichik turdagi savdo maskanlari nomi ham tilimizda uchrab turadi. O‘zbek va qoraqalpoq tili leksikasidan o‘rin olgan inglizcha o‘zlashma so‘zlar semantikasidagi o‘zgarishlar sezilarli darajada bo‘lib, ular polisemantik xususiyatga ega bo‘lishdan tashqari, so‘z ma‘nosining kengayishi, o‘zbek va qoraqalpoq tilida so‘z yasashida faol qatnashishi kabi til hodisalari jarayonida yetakchi mavqe egallaydi. Inglizcha o‘zlashmalarning tilimizda qo‘llanilishi faollashayotgan ekan, ayrim o‘zlashmalarning lug‘aviy ma‘nosi bilan bog‘liq etimologik tarixi ham til sohiblari uchun qiziqish uyg‘otmoqda. Masalan, o‘zlashish tarixi mustaqillikkacha bo‘lgan kovboy

[inglizcha cow-boy < cow – sigir + boy – yigit] leksemasining AQShning gʻarbiy shtatlarida otlq choʻpon, podachi; mard, jasur yigit maʼnosini ifodalashi gʻayri tabiiy tuyulmaydi. Tilimizda leksikasiga oʻzlashishi sezilarli darajada taʼsir qilgan 20 dan ortiq til oʻzlashmalari mavjud. Shuningdek, isteʼmolda faol boʻlmasa-da, yana bir qator tillarning oʻzlashmalari ham uchrab turadi. Mustaqillikdan soʻng oʻzlashma soʻzlar orasida inglizcha oʻzlashmalarning miqdori va maʼno taraqqitoti oʻziga xos. Istiqlolgacha boʻlgan davrda oʻzlashgan ayrim leksemalar rus tilining tabiatiga moslashgan holda tilimizga oʻzlashgan. Masalan, chempionat, trenirovka, tanketka, kovboyka, kabi leksemalar soʻngida -at, -ka singari elementlarning kelish hollari inglizcha leksemalarning tabiatidan yiroq hisoblanadi. Shuningdek, bu kabi hodisani xaker, xuligan va xoll kabi leksemalarda h fonemasi oʻrniga x fonemasi ishlatilganidan ham sezish mumkin. Eski nashrdagi “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”ga 80 ga yaqin inglizcha oʻzlashma soʻz kiritilgan boʻlsa, yangi nashrdagi “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”ga 500 dan ortiq inglizcha oʻzlashma soʻz izohlangan. Shuningdek, “Oʻzbek tiliga oʻzlashgan inglizcha soʻzlarning izohli lugʻati”da 350 dan ortiq soʻz, bundan tashqari, vaqtli matbuotda qoʻllanayotgan neologizmlar, “Inglizcha-oʻzbekcha-ruscha axborot texnologiyalari va internetga oid qisqacha atamalar lugʻati” kabi inglizcha oʻzlashmalar hisobiga mingdan ortiq leksema tillarimizga oʻzlashganini aniq aytish mumkin. Kundalik soʻzlashuvda ishlatilayotgan va qoʻllanilishi faol boʻlgan ayrim leksemalarning “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” dan joy olmaganini kuzatish mumkin. Masalan, imij, koka-kola, minimarket, gipermarket, sensor chizburger, xot-dog, chipsi, netbuk, blutus, flesh xotira, vay-fay, planshet, intrenet kabi koʻplab leksemalar ham izohli lugʻatimizdan joy olishi zarur. Inglizcha oʻzlashmalarni leksikamizga oʻzlashishini mustaqillikkacha va mustaqillikdan keyingi davrlarga boʻlib oʻrganish mumkin. Ayrim fermer, biznes, bodibilding, gamburger, broyler kabi leksemalar mustaqillikkacha passiv holatda ishlatilib, mustaqillikdan keyingi davrlarda faollashgan boʻlsa, ayrimlari brifeng, konsalting, trening, kemping, sheyping kabi leksemalar mustaqillikdan soʻng oʻzlashgan leksemalardir. Tilning leksik tarkibi jamiyatning siyosiy, madaniy va maʼnaviy hayoti bilan bogʻliq ravishda takomillashib boradi. Lugʻatlar ham jamiyatdagi siyosiy-maʼnaviy qarashlarga mos holda yaratiladi. Eski va yangi nashrdagi “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” va “Qoraqalpoq tilining izohli lugʻati”dagi biznes, fermer, savdogar leksemalariga berilgan izohlar qiyoslanganda yangi nashrdagi “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” hamda “Qoraqalpoq tilining izohli lugʻati” da bu birliklarning tuzumga nisbatan xolisona va yangicha ifoda olgani maʼlum boʻladi. Tilimizga oʻzlashgan inglizcha soʻzlarni ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-maʼrifiy va sport sohasi mavzuviy guruhlariga ajratib oʻrganish mumkin. Sport sohasi mavzuviy guruhiga oid inglizcha oʻzlashmalar mustaqillikdan soʻng shu qadar koʻp oʻzlashdiki, ularni madaniy-maʼrifiy soha soʻzlaridan ajratib, sistemali tarzda oʻrganish qulay va oʻrinlidir. Inglizcha oʻzlashma leksemalar oʻz qurshovidagi soʻzlar bilan sinonimik, antonimik, omonimik va giponimik munosabatlarga kirishadi. Oʻzbek va qoraqalpoq tili leksikasidan oʻrin olgan inglizcha oʻzlashma soʻzlar semantikasidagi oʻzgarishlar sezilarli darajada boʻlib, ular polisemantik xususiyatga ega boʻlishdan tashqari, soʻz maʼnosining kengayishi, oʻzbekcha soʻz yasaliishida faol qatnashishi kabi til hodisalari jarayonida yetakchi mavqe egallaydi.

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Derek A. Palgrave (2012), “The surnames handbook: A guide to family name research in the 21st century”, History Press Limited, p.p:224 ; Ellen Castelow “Surnames”, <https://www.historic-uk.com/CultureUK/Surnames/>.
2. Dr Graham Davis (2010), “Your Surname and Your Family Tree”, How
3. to books, pp. 224.
4. G. Redmonds (2002), “Surnames in Genealogy: A New Approach”,
5. Federation of Family History Societies, p.p:237.
6. Kimberly Powell (2019), “English Surnames Meanings and Origins”,
7. [https:// www.thoughtco.com/english-surnames-meanings-and-origins1422405](https://www.thoughtco.com/english-surnames-meanings-and-origins1422405).
8. Hojaliyev I, & Azamova Gulasal Sodiq qizi. (2021). Methodology and significance of meaning in translation of uzbek literature. European Journal of Research Development and Sustainability, 2(11), 19-20. Retrieved from <https://www.scholarzest.com/index.php/ejrds/article/view/1390>
9. Rahmatullayev R, Ibragimov V. Comparative Functional Analysis ofSynonyms in The English. American journal of social and humanitarian research.